הרב יהודה הלוי עמיחי

קישוטי ערלה בסוכה

ראשי פרקים:

א. פירות ערלה נשרפים

ב. ריח מפירות ערלה

ג. הנאת מראה מהקדש

ד. הנאת מראה באיסורי הנאה

ה. עיקרו לנוי

ו. חסכון בהוצאות עקיפות

ז. מצוות לאו ליהנות ניתנו במצוות דרבנן ובהנאת ראיה

ח. סיכום

שאלה

מנהג ישראל לקשט את הסוכה ולנאותה, ובייחוד בפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל. נשאלה השאלה האם מותר לתלות פירות רימון ערלה כנוי?

א. פירות ערלה נשרפים

פירות ערלה אסורים בהנאה ודינם בשריפה[1], וא"כ לכאורה אין להתיר לתלותם לנוי סוכה שהרי צריך לשורפם. אמנם שריפת פסולי המקודשין אינה דוחה שבת ויו"ט (רמב"ם הל' פסולי המוקדשין פי"ט ה"י), אבל משמע שאין לדחות את השריפה, אלא מיד כשיתאפשר יישרפו, לכן גם בנידון דידן יש להשתדל לשרוף מיידית. אלא שיש לחלק, שבפסולי המוקדשין יש לימוד מפורש שמחייב אותנו לשרוף את הנותר; לעומת זאת בערלה, איסור ההנאה נלמד מריבוי בלבד, וא"כ מניין שיש להזדרז ולשרוף? גם אם ישרפם בעוד מספר ימים - לא עבר על איסור. לכך יש להוסיף שכבר כתב החת"ס (יו"ד סי' רפו, או"ח סי' קפ) שאין מצווה לשרוף פירות ערלה, אלא כיון שאסור בהנאה הרי שעומד לשריפה, וכן איתא בראשונים (ריטב"א סוכה לה ע"א) ובאחרונים רבים[2] שאין מצווה לבער אלא שלא להניח. לכן עלינו לדון האם הנאת הראייה אסורה?

1. רמב"ם (הל' מעשר שני פ"י ה"כ, מאכלות אסורות פ"י ה"ט, שם פט"ז הכ"ז).
2. בנין ציון (סי' קא-קג), מהר"ם שיק (או"ח סי' רח), ועי' באריכות בנטע הלולים (ס"ק נה).

ב. ריח מפירות ערלה

בשו"ע (יו"ד סי' קח סעי' ו, ז) מובא שבשמים של ערלה אסור להריח בהם, ונחלקו הפוסקים; יש אומרים[3] שרק פירות ערלה המיועדים לריח (כגון בשמים) אסור ליהנות מריחם, ויש אומרים[4] שאפילו פירות ערלה שאינם מיועדים להרחה אסור ליהנות מריחם. פוסקים אלו עסקו בשאלת ריח מפירות ערלה, אולם השאלה העומדת בפנינו היא בהנאת **ראיה** מפרי ערלה העומד לאכילה, ואפשר להבחין ביניהם, שכן אף האוסרים בהנאת ריח - אוסרים כי נהנה מגוף האיסור, לעומת ראיה שאינה ממשות הדבר.

ג. הנאת מראה מהקדש

בגמ' מבואר שהנהנה מקול, מראה וריח של הקדש - אינו מועל[5], אולם אין נהנין מהם, וכן פסק הרמב"ם (הל' מעילה פ"ה הט"ז), נמצא שיש איסור הנאה בקול ובמראה מההקדש. בגמ' נאמרו שני הסברים מדוע אסור ליהנות ממראה של הקדש: (1) חומרת קודש הקדשים; (2) איסור הנאה מהקדש הוא דרבנן.
בירושלמי (סוכה פ"ה ה"ג) איתא שנהנים מאור שמחת בית השואבה מכיון שקול ומראה אין בהם מעילה. הראשונים[6] לומדים שלדעת הירושלמי אין איסור כלל מהנאת הקדש בקול ובמראה; לדעתם, אליבא דהבבלי יש איסור הנאה ממראה של הקדש, והמסופר שם שנשים בררו חיטים מאור שמחת בית השואבה - אין הכוונה שאכן נהנו מן האור, אלא שהאור היה חזק כ"כ שיכלו לברור חיטים מאור שמחת בית השואבה.
העולה לנו שנחלקו הבבלי והירושלמי[7] האם יש איסור הנאה בקול ומראה מהקדש, וגם לשיטת הבבלי הרי זה משום איסור שלא ליהנות מהקדש במראה, אולם עדיין יש לעיין מה דין קול מראה וריח בשאר איסורי הנאה.

3. רשב"א (שו"ת ח"ג סי' רלד), א"ח (הל' יין נסך סי' לא), ר"ת בדברי תוס' (ע"ז יב ע"א ד"ה אלא), מרדכי (פסחים פ"ב סי' תקמז). וכן הכריעו להלכה במנח"י (כלל לו ס"ק לט), חכמ"א (כלל סב סעי' י).
4. ש"ך (סי' קח ס"ק כז), גר"א (שם ס"ק לז), על פי תוס' (ע"ז יב ע"א ד"ה אלא), רא"ש (פסחים פ"ב סי' ב). וכן איתא ברדב"ז (ח"א סי' רצז, מד, אלף מו), ועי' שע"ת (או"ח סי' ריז).
5. פסחים (כו ע"א). פסקי התוס' (מידות סי' יט), כתב שאסור ליהנות מנוי ביהמ"ק, ועל כרחינו הביאור הוא לתוך ביהמ"ק, כמבואר בגמ' (פסחים כו ע"א) שדנה על הנאה מראיית היכל. ומאידך על ראיית ביהמ"ק מבחוץ מסופר (ב"ב ד ע"א) שהיה יפה במיוחד.
6. תוס' (פסחים כו ע"א ד"ה מעילה, שבת כא ע"א ד"ה שמחת), ריטב"א (סוכה נג ע"א), ועיין מהר"ם חלאווה (פסחים כו ע"א) שהסביר שאין מחלוקת בין הבבלי והירושלמי.
7. עיין שער המלך (הל' יו"ט פ"ה הט"ז).

ד. הנאת מראה באיסורי הנאה

יש המדמים איסור קול ומראה בהקדש לשאר הדברים, ולכן גם בשאר איסורי הנאה הנאת קול ומראה אסורה מדבריהם. הפר"ח[8] כתב שיש איסור ליהנות מראיית חמץ בפסח, אולם לא הביא ראיה על כך; גם במקור חיים (סי' רכה) אסר הנאת ראיה בערלה. בהררי בשד"ה (או"ח ח"א סי' קפג) הביא ראיות שיש איסור הנאה בקול ומראה גם בשאר איסורי הנאה, מכך שנאסר להשתמש בחלילין של אלילים (ב"י יו"ד סוס"י קמב), וכן כתב הדרכ"מ שיש איסור לשמוע קול ניגוני אלילים. הוא הביא ראיה נוספת מהמשנה שאומרת שאין מברכים על בשמים ונר של ע"ז בהבדלה, ומשמע שיש איסור הנאה גם בע"ז. אלא שראיות אלו עדיין אינן מוכיחות לעניין הנאת ראייה מערלה, שכן יתכן שהחמירו בהנאה מע"ז מפני חומרת איסורה, ואין ראיה מכאן לאיסורי הנאה רגילים[9]. בהררי בשד"ה (שם) וביביע אומר (ח"ו או"ח סי' לד אות ג, ה) הביאו ראיה נוספת לאסור הנאת מראה בשאר איסורי הנאה, שכן האוסר ספר על חברו אסור לחברו ללמוד בו (שו"ע יו"ד סי' רכא סעי' יא), ומכאן שהנאת ראייה אסורה. ואף שהט"ז ביאר שהאיסור נובע מקלקול הספר - נמצא שהוא נהנה מהספר עצמו, אך בהלכות קטנות כתב שאפילו להרהר בספר ללא שימוש ג"כ אסור, ומכאן מוכוח שגם בשאר איסורי הנאה אסרו מראה.

לעומת שיטות אלו אנו לומדים שיש אחרונים אחרים הסוברים שאפשר להקל בהנאת מראה מאיסורי הנאה. בשו"ת בית יהודה (או"ח סי' כא ד"ה אגב) כתב שיש איסור הנאה בנר הקדש אבל בנר מצווה אין איסור הנאה מראייתו. המהרש"ג (ח"ב סי' רי) כתב:

> "לא מצאתי בשום מקום שיהיה דבר האסור בהנאה אסור בהסתכלות עליו, ובדרך משל שור הנסקל נאה, או ככר של חמץ בפסח[10] נאה, לא מצאתי שיהיה אסור להסתכל עליו בפסח, אף שהוא רוצה להתלמד מזה איזה חכמה כגון לאפות ולעשות פת יפה".

וכן התורת חיים (סי' רכה ס"ק ו ד"ה מה) התיר הנאת ראייה באסורי הנאה. החזו"א (יו"ד סי' רח ס"ק ז) כתב שהנאת ראייה שאינה נמכרת בשוק איננה הנאה, ולכן התיר לראות נתוחי מתים אפילו לדעות שיש בהם איסורי הנאה, אבל כיון שאינו נהנה אלא בראיית דבר שאינו נמכר, אין זו הנאה אסורה.

8. או"ח (סי' תסז ד"ה השבתי). ועיין מה שהשיג בשו"מ (מהדורא א ח"ב סי' לח, ד"ה והנה במ"ש).
9. בענין איסור חומרת ע"ז עי' תוס' ע"ז (יב ע"ב ד"ה אלא) ותוס' אנ"ש (ברכות פ"ח מ"ו).
10. עיין שו"מ (מהדורא א ח"ב סי' לח).

המל"מ (הל' כלי המקדש פ"ה ה"ו) מחדש שהמושג - "קול, מראה וריח - אין בו מעילה", היינו כאשר נהנה מהקול של השיר, או כשהודלק דבר בהיתר והוא נהנה מאורו, אבל אם לוקח את עצם הדבר ומדליק או מנגן בכלי שיר - בוודאי מעל. וכן איתא ביום תרועה (ר"ה כח ע"א), וברדב"ז (ח"א סי' רצז).

על פי דברים אלו אפשר להסביר שהנאת מראה המותרת היא כאשר הדבר קורה מעצמו ואיננו עומד לכך, אבל בדבר שכל יסודו הוא ההנאה מהראייה - אסור ליהנות ממנו, וכפי שהבאנו לעיל (אות ב) שבפירות העומדים לריח לכו"ע אסור להריח בהם. ולכן בספר שמיועד לעיון, הרי שהלומד בו נהנה מהאיסור, אבל דבר שאיננו עומד לכך אלא לצרכים אחרים יש מחלוקת האם מותר ליהנות מראייתו.

ה. עיקרו לנוי

בנידון דידן יש לעיין האם הרימון נחשב להיות עיקרו לראייה ואסור ליהנות ממנו או עיקרו לאכילה (למרות שהוא ערלה) ומותר ליהנות מראייתו.
נראה שיש מקום להביא ראיה לשאלה זו מדברי הריטב"א (ע"ז יב ע"ב ד"ה גמרא) שכתב:

> "ומ"מ הדס של ערלה מותר להריח שאין ערלה נוהגת בו, אבל אתרוג של ערלה אסור, דהא נמי לריחא עביד, וקא מתהני מפירא".

מוכוח שאתרוג עומד גם לריח, ואילו בגמ' (סוכה לז ע"ב) מובא שמותר להריח בשבת באתרוג של מצווה מכיון שהוקצה מאכילה ולא מהרחה, משמע שעיקר ייעודו הוא לאכילה ולא לריח?

על כרחינו שיש לחלק בין איסור מוקצה שאנו הולכים לפי השימוש המצוי של בני אדם, שאפשר לאוכלו ואפשר ליהנות מריחו, ורובם משתמשים בו לאכילה ולא לריח, ואילו בהנאת ריח מאתרוג ערלה, אם מעמידו לצורך ריח זו הנאתו, ולכן אסור. על פי יסוד זה נראה שגם בנידון דידן אם מעמיד פרי של ערלה לנוי - זו הנאתו, ואסור ליהנות מפירות ערלה.

ו. חסכון בהוצאות עקיפות

עיקר תליית פירות וקישוטים בסוכה נובע מהמצווה לנאות סוכתו[11], והשל"ה (סוכה עמוד השלום דף יג ע"א) כתב: "ראוי ליפות הסוכה בקרמינין וסדינין ולתלות בה פירות חשובים, וכל המרבה הרי"ז משובח". א"כ על ידי הקישוטים הללו

11. שו"ת מהרי"ו (סי' קצא), מנהגי מהרי"ל (הל' סוכה), עיין מ"ב (סי' תרל"ח ס"ק יא), בכורי יעקב (ס"ק ט).

מקיים את מצוותו באיסורי הנאה, ונשאלת השאלה האם הדבר מותר שהרי על ידי שתלה איסורי הנאה חסך לו הוצאות של קישוט הסוכה בדברים אחרים?

נראה שכבר נחלקו בשאלה זו המהר"ם שיק (יו"ד סי' שדמ) ותלמידו המהרש"ג, כשעסקו בשאלה אם מותר להסתכל על ניתוחי מתים על מנת להתלמד.

המהר"ם שיק הביא ראיה לשיטתו שאין להתלמד מניתוחי גויים, שהרי הגמרא (נדרים מח ע"א) אומרת שהמודר הנאה זה מזה אסור בספרים של אותה העיר, ולכאורה הרי מצוות - לאו ליהנות ניתנו? אלא כיון שחוסך לו כספי קניית ספרים הרי זה אסור בהנאה - ומכאן שגם הנאה עקיפה אסורה באיסורי הנאה.

המהרש"ג, לעומת זאת, כתב שמתוך שהתירו לטבול במעיין של חברו טבילת מצווה שלא בימות החמה) כמבואר בגמרא (ר"ה כח ע"א), א"כ מוכוח שלמרות שחוסך לו את הכסף של ההליכה למקוה, אין זה נחשב כהנאה האסורה, וכן כתב לעניין שופר, למרות שחוסך לו כסף לשכור שופר אין זה הנאה אסורה, ומכאן שהנאה הגורמת לאדם חסכון כסף במקום אחר לא נחשבת להיות הנאה אסורה. הוא דוחה את הראיה מהנאת הספרים, מכיון שאת הספרים, הוא מקבל קודם הלימוד - הרי זה נחשב להיות הנאה מעצם הספר וזו קודמת להנאת המצווה של לימוד בספר, ולכן אסרו.

דברי המהרש"ג אינם מוכחים שכן לא נאמר שבלא השופר של המודר הנאה היה שוכר שופר, ושמא היה מקבל שופר אחר בחינם?! וכן לעניין המעיין, מנ"ל שאיירי שאם לא יטבול במעיין יצטרך המודר הנאה לשלם? שמא יטבול במקום אחר בלא תשלום! ואה"נ אפשר לומר שאם חוסך כסף - אסור.

אמנם מדברי הריטב"א[12] נראה כדברי המהרש"ג, שהקשה שבכל עשיית מצווה יש לו שכר בעוה"ב ובעוה"ז, וא"כ יש הנאה עקיפה מכך? ותירץ שלא נחשב נהנה מאיסור הנאה אלא כשנהנה בגופו של האיסור, אבל כל שאין ההנאה מגופו של האיסור, אלא שגורם לו הנאה וריוח ממקום אחר - אין זה הנאה מהאיסור. ולפי זה נראה שכל הנאה עקיפה הרי זה מותר, וכאן הרי מניעת ההוצאה היא הנאה עקיפה. ואפשר לדחות ולהבחין בין שכר מעוה"ז ועוה"ב הנחשב הנאה עקיפה לבין ריווח ממוני הנחשב הנאה ישירה.

הפמ"ג (פתיחה כוללת ח"ט אות כט) כתב שכל איסורי הנאה אם מרוויח מכך שחוסך לו הוצאה אחרת הרי זה אסור בהנאה. וכתב שבנר חנוכה שיש לו שמן

12. ר"ה (כח ע"א ד"ה ואם תקע יצא), סוכה (לא ע"ב ד"ה והאמר).

היתר ושמן ערלה, אסור לו ליקח שמן ערלה שהרי נהנה מכך שחוסך שמן כשר. משמע דס"ל שהנאה עקיפה היא הנאה אסורה[13].

ובנד"ד אפשר לומר שאין בתליית פירות הערלה חסכון ממשי, שהרי אינו חייב למלא סוכתו קישוטים, ואפילו במעט ג"כ עיטר את סוכתו בפירות נאים. ולכן לא נראה שיש כאן דיון מצד חסכון הוצאות אחרות לקישוט הסוכה.

ז. מצוות לאו ליהנות ניתנו במצוות דרבנן ובהנאת ראיה

נחלקו הראשונים, האם הכלל "מצוות לאו ליהנות ניתנו" נאמר גם במצוות דרבנן (ר"ן ר"ה פ"ג דף ז ע"א מדפי הרי"ף) או שבמצוות דרבנן נאמר ליהנות ניתנו (רז"ה ר"ה פ"ג דף ז ע"א מדפי הרי"ף); וכתב שער המלך (הל' לולב פ"ח ה"א ד"ה ומ"ש ה"ה) שגם לדעות שמצוות דרבנן — ליהנות ניתנו, היינו רק במצוות שיש לגוף האדם הנאה מהם, אבל מצוות שאין גוף האדם נהנה (כגון; לולב ביום השני), לכו"ע גם מצוות דרבנן לאו ליהנות ניתנו[14]

בנד"ד שמדובר בראיית הפירות נראה שלכו"ע[15] מצוות לאו ליהנות ניתנו כיון שאין זו הנאה גופנית, וממילא יהיה מותר לתלות את פירות הערלה.

אך נראה שיש לאסור לתלות פירות ערלה לנוי על פי דברי הט"ז (יו"ד סי' רכא ס"ק מג) שכתב שאסור להשאיל ספר לחברו מודר הנאה, כי מלבד מצוות תלמוד תורה יש לאדם שמחה בלימודו. ומכאן שבדבר מצווה ויש בו גם שמחת מצווה, הדבר אסור למודר הנאה.

דברי הט"ז מבוארים על פי הראשונים הסוברים שכאשר יש הנאה נלווית לעצם המצווה, לא שייכת הסברה "מצות לאו ליהנות ניתנו". הם הביאו ראיה מהגמ' (ר"ה כח ע"א) שטבילה במעיין של המודר הנאה מותרת רק בימות הגשמים, אבל בימות הקיץ הוא נהנה מהמעיין ולכן אסור[16]. לפי זה, אומר הט"ז, שגם בתלמוד תורה יש שמחה מלבד המצווה, ולכן אסור להשאיל ספרים; לעומת זאת, מותר לתקוע בשופר המודר הנאה.

לפיכך נראה שגם במצוות "זה אלי ואנוהו" הרי היסוד הוא נוי מצווה, אולם יש בכך גם הנאה; נמצא שמלבד המצווה יש גם הנאת נוי הסוכה, ולדעת הט"ז ודעימיה - יש לאסור.

13. עיין עוד יד אברהם (ססי' פז לענין נר חנוכה), שד"ח (מערכת המ"ם כלל צו); ועי' במאמר הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל (התורה והארץ ג' עמ' 150-148).
14. עיין שד"ח (מערכת מ' דברי חכמים סי' נ, עמ' 360).
15. עיין בדברי הר"ן שלמד בדעת הרז"ה שבכל מצוות דרבנן להנאה ניתנו.
16. עיין שד"ח (מערכת המ"ם אות צה), האם מצוות לאו ליהנות ניתנו הוא דין לכתחילה או רק בדיעבד.

ח. סיכום

אסור לתלות פירות ערלה לנוי סוכה, מכיון שהפירות מיועדים לנוי וגם כוונתו לכך, נמצא שהוא נהנה מפירות ערלה. אולם מי שנמצא בסוכה שתלו בה פירות ערלה לשם נוי הסוכה - יכול ליהנות מהם ולהסתכל עליהם. כמו כן מי שנמצא בפרדס ורואה פירות ערלה - שאינם עומדים לנוי, יכול ליהנות מהם.